

CRNOGORCI U BUGARSKOJ

Miroljub Orlandić
Evgenija Gjoševska
Sara Spasić

Based on researches on the Montenegrin emigration, the authors conclude that the Montenegrin ethnic minority existed in Bulgaria for more than a hundred years. A part of the citizens of Bulgaria confirmed in the official censuses that their mother tongue is Montenegrin.

Iseljavanje stanovništva Crne Gore otpočelo je krajem XV stoljeća. Posebno je bilo intenzivno iseljavanje Crnogoraca tokom XVIII i XIX stoljeća. O iseljavanju je relativno malo pisano i istraživano.

Sa relevantnih mjesta (Demografski institut Bugarske akademije nauka i Nacionalni statistički zavod) potvrđeno nam je da do sada nijedna crnogorska institucija ili pojedinac nijesu iskazali interes za podatke o građanima Bugarske crnogorskog porijekla i da u naučnoj javnosti Bugarske do sada nije istraživano doseljavanje Crnogoraca kao i njihove etničke i druge karakteristike. Ne postoji bilo kakav naučni rad, studija ili istraživanje koje se bavilo

Crnogorcima u Bugarskoj. Međutim, postoje podaci u okviru objavljenih dokumenta o popisima iz kojih se može utvrditi da je dio crnogorskih doseljenika u Bugarskoj ostao da tamo živi i radi.

Rijetko ćemo naći primjere u svijetu da jedna država iz decenije u deceniju, gubi dio svog nacionalnog supstrata i da sve to preživi, opstane i sačuva svoj etnički identitet. Naravno, isto tako je interesantno što je veliki dio iseljenika, bez obzira na nove uslove života u novim sredinama, uspio da očuva crnogorski jezik, tradiciju i običaje u udaljenim dijelovima svijeta i bez komunikacije sa Crnom Gorom, čak i po pet generacija za redom.

Razlozi iseljavanja

Osnovne razloge za iseljavanje stanovništva Crne Gore možemo svrstati u dvije grupe – političke i ekonomske.

Stoljećima je Crna Gora vodila neprekidni rat sa Turskom koji je onemogućavao da se država, sve do Berlinskog kongresa i međunarodnog priznanja nezavisnosti, bavi svojim ekonomskim i demokratskim razvojem.

Nakon ovog perioda, samim formiranjem države nije se mogao uspostaviti red, jer je sa plemenskog trebalo preći na demokratsko društvo. To je podrazumijevalo niz reformi, promjenu mentalnoga sklopa, duži period prilagođavanja na novonastalu situaciju. Broj stanovnika se uvećavao, a prosječna crnogorska porodica sa šest članova počela je transformaciju tradicionalne, višočlane porodične zadruge, u savremenu porodicu. Nastao je svojevrsni demografski bum, koji zahtijeva i uvođenje ekonomskih faktora u razumijevanje uzroka iseljavanja.

Osnovni razlozi viševjekovnog konstantnog iseljavanja su bili teški materijalni uslovi. Vrlo male površine plodne zemlje, česte nerodne godine, brz priraštaj stanovništva, nepostojanje drugih izvora zarade, kao što su zanati, predstavljaju osnovne uzroke neprekidnog iseljavanja.

Iseljavanje u Bugarsku

Pravci iseljavanja crnogorskog stanovništva, su zavisno od perioda bili različiti, no, najčešće se odlazilo u pravcu Carigrada i Srbije, u prvom periodu, a kasnije u Grčku, Bugarsku i Rumuniju. Nakon 1900. godine masovno, u valovima odlazilo se u Ševernu i Južnu Ameriku i to ne na pečalbu, već u jednom pravcu.

Nakon Berlinskog kongresa, dio islamiziranog stanovništva zajedno sa Osmanlijama počeo je da napušta teritoriju Bugarske, upućuje se u Tursku, ostavljajući za sobom prazna naselja, kuće, alate i sve što nijesu mogli sa sobom ponijeti

Ovaj prostor postao je atraktivan za naseljavanje Crnogoraca, posebno nakon informacije da svaki doseljenik koji prihvati bugarsko državljanstvo dobija trajno kuću i zemlju. Ova vijest se širila brzo i to putem pisama koje su već doseljeni upućivali svojim u Crnoj Gori.

„Knjaz Nikola se obraćao ruskom predstavniku na Cetinju, da preko svojega kolege u Sofiji učini da bugarske vlasti onemogućće trojici Crnogoraca, naseljenih u selu Balobanlaru, u trnovskom okrugu, da ubuduće šalju svojim u Vasojevićima pisma u kojima ih pozivaju da traže pasoše i dođu u Bugarsku, u kojoj je trebalo da dobiju kuće, zemlju, stoku i alat“ (Državni arhiv na Cetinju, Prinovljeni spisi – 1885, 39).

Vijesti o uslovima iseljavanja u Bugarsku donosili su i pojedinci koji su iz Bugarske dolazili u Crnu Goru.

„O dobrim uslovima za naseljavanje porodica govorili su i pojedinci koji su dolazili svojim rođacima. Računalo se da će tamo otići 300 Bjelopavlića, 108 rovačkih domova, oko 100 Moračana i doseljenih ustanika i 110 porodica iz Kuča, čije je ekonomsko stanje bilo nesnošljivo i koje su se spremale za iseljavanje. Raspoloženje za odlazak bilo je zahvatilo i dio stano-

vništva u Barskom okrugu, koje je živjelo pod znatno boljim uslovima od ovih prvih. Kao razlog njihovog iseljenja u Bugarsku pominjalo se i to što su bili primorani da plaćaju taksu na taksu i porez na porez, nesrazmjerno njihovoj materijalnoj moći.“ (Državni arhiv Cetinje – Ministarstvo unutrašnjih dijela – 1885, 194, 205 i 207)

Broj iseljenika iz Crne Gore u Bugarsku je naglo rastao, tako da su podaci o iseljavanju izazvali zabrinutost kod vlasti u Crnoj Gori.

Tabela br.1

Godina iseljavanja	Ukupno iseljenih iz Crne Gore	Ukupno iseljenih u Bugarsku i sa okruženjem
1879	5290	125
1880	709	238
1881	880 pasoša	2547 grupa zemalja
1882	839 pasoša	1746 grupa zemalja
1883	2875	263 grupa zemalja
1884	1022	68 Bugarska
1885	2571	1157 Bugarska
1886	1564	20 grupa zemalja
1887	5050	176 grupa zemalja
1888	2348	/
1889	11799	322 grupa zemalja
1890	3006	214 grupa zemalja
1892	4274	258 grupa zemalja
Nema	podataka	
1903	6582	77 grupa zemalja
1904	1698	14 grupa zemalja
1905	2870	/

Ako izdvojimo 1885. godinu utvrdićemo da je legalno, sa pasošima, samo za prvih 8 mjeseci u Bugarsku odselilo 224 Crnogoraca, od kojih 158 sa svojim porodicama, koje su brojale 933 člana i to:

Tabela br.2

	Broj izdatih pasoša	Broj pojedinaца	Broj sa članovima porodice	
Bjelopavlići	66	10	56	339 čl.
Katunjani	33	-	14	80 čl.
Pješivci	5	-	5	48 čl.
Kolašin	41	1	40	264 čl.
Rovci	29	1	28	108 čl.
Nikšić	19	9	10	63 čl.
Moračani	15	3	12	98 čl.
Piperi	8	-	8	36 čl.
Bratonožići	7	1	6	54 čl.
Lukovo	6	3	3	11 čl.
Kuči	5	2	3	5 čl.
Ceklin	3	1	2	6 čl.
Podogrica	3	-	-	-
Župa	2	1	1	1 čl.
Crmnica	7	7	-	-
Drobnjaci	2	2	-	-
Grahovo	1	1	-	-

Ovim podacima potrebno je dodati i one koji se spominju u diplomatskoj prepisci koja je vođena u to vrijeme. Tako je Austrijski konzul iz Skoplja, 1. juna 1885. godine javio da Piperi tuda prolaze na putu za Bugarsku, da je do tada prošlo oko 500 ljudi. (Diplomatski arhiv – Političko odjeljenje, Bugarska B/5)

Ovo je samo jedan primjer iz bogate diplomatske prepiske, koji ukazuje da bi podacima iz pasoških knjiga trebalo dodati i podatke iz diplomatskih arhiva.

Tu nije kraj, jer je sigurno da su grupe i pojedinci odlazili bez pasoša. Recimo, o Vasojevićima nema nikakvih podataka u pasoškim knjigama. Pasoške knjige vode se od 1853. godine i samo je dio sačuvan, jer nedostaju knjige od 1861. do 1865. godine i od 1893. do 1903. godine.

Tačan broj iseljenika iz Crne Gore očigledno nećemo nikada saznati, ali se nesumnjivo radi o više hiljada iseljenika. Ovakvo naglo iseljavanje Crnogoraca u Bugarsku svakako je zabrinulo knjaza Nikolu i on je preduzeo hitne mjere koje su podrazumijevale, prije svega, naredbu o zabrani izdavanja pasoša za Bugarsku.

Početkom aprila 1885. godine Knjaz je naredio da se, pored članova porodica koje su se odlučile za preseljenje, popiše sva njihova nepokretna i pokretna imovina i sve što im može preko duga ostati, inače se nikome nije mogao izdati pasoš. Ova je naredba upućena organima vlasti u Kolašinu, Grahovu, Virpazaru i Rijeci Crnojevića. (Državni arhiv na Cetinju – Ministarstvu unutrašnjih dijela 1885, 194, 205 i 207).

Već krajem godine smanjio se broj iseljenika i on je narednih godina sve do 1909. god. sveden na nekoliko desetina godišnje, dok je dio onih iseljenika koji se nijesu snašli upućivan prema Srbiji, Carigradu, Rumuniji ili nazad u Crnu Goru. Na ovaj trend uticalo je, prije svega političko stanje, odnosno Srpsko-bugarski rat, kao i učesće dvije grupe Crnogoraca, pod uticajem ruskih

slovenofila, u pokušaju priprema za novi prevrat u Bugarskoj i ujedinjenje sa Istočnom Rumelijom, u cilju obezbjeđenja ruskog uticaja.

Prva grupa od 35 članova istakla se u napadu na Burgas, a druga, od 60 Crnogoraca, koji su uz rusku pomoć došli iz Carigrada, borila se na više mjesta i stigla sve do Plovdiva.

Kako se navodi u izvještaju Austrougarskog poslanstva, koji se nalazi u Državnom arhivu na Cetinju, ove dvije grupe su učestvovala u zavjeri protiv kneza Batenberga i vjerovatno u narednim bunama u vojnim garnizonima u Ruseu i Silistri inicirani i podržani iz Rusije.

Dakle, dio crnogorskih iseljenika doprinio je svojim aktivnostima da se drastično smanji broj novih doseljenika i da dio već doseljenih, preko Dunava, lađama bude raseljen u Srbiju i to u toplički kraj.

Period od 1896. do 1902. godine karakterističan je po dolasku Crnogoraca na rad u Bugarsku. Počeli su veliki radovi na izgradnji pruga, puteva, kao i luke u Burgasu, tako da je dio crnogorskih radnika došao iz Carigrada i počeo sa svojim angažovanjem u Bugarskoj. Radili su uglavnom u grupama od po 10 radnika, u surovim uslovima i bez ikakve zaštite.

Nije moguće izdvojiti samo jedan dio Bugarske u kojem su radili Crnogorci ili izdvojiti samo jednu vrstu posla. Radili su u svim djelovima teritorije i bavili se različitim poslovima. U okolini Sofije radili su u selima Vladaja i Kulinovo, u Sozopolu, u Ljutom Brodu kod Vraca, Muslijevu blizu Nikopolja, na Šipki, u Preslavu, u fabrici u Ruseu, u rudnicima u Perniku i u Trunskom, zatim u selima Mrtvica kod Plevna i Hanovu u Srezu Jamboljskom. Za više sela u okolini grada Šumena, u području Ludogorije, postoji informacija o kompletnom naseljavanju od strane Crnogoraca.

Radilo se na više putnih pravaca i na šeci šuma, no očigledno je da je najviše Crnogoraca radilo na izgradnji pruga i to na

pravcu Sofija – Pleven i Trnovo – Trjavna – Boruštica. Posebno treba istaći izgradnju luke u Burgasu.

Posebno je zabilježeno da su radili na željezničkoj stanici Svoге i to na dionicama pruge kojima su rukovodili preduzimači Penardi i Perlati.

Originalni пасош једног од иселjenika у Бугарску,
Државни архив на Cetинју.

Uslovi u kojima su Crnogorci radili bili su katastrofalni i bez ikakve zaštite. Ako ovome dodamo da Crna Gora nije imala svoje diplomatsko ili bilo koje drugo predstavništvo, može se zaključiti da prava crnogorskih radnika u Bugarskoj nije bilo moguće ostvariti i da su naši ljudi iskorišćavani i bili obespravljeni u svakom pogledu.

Naše radnike su upućivali u rusko poslanstvo, no tamo su, zavisno od situacije, različito tretirani.

Grupe radnika (Pipera, Bijelopavlića, Bjelica i Crmničana) javljale su se na Cetinje, žaleći se da su se mnogi od njih u raznim mjestima vraćali iz ruskih konzulata sa suzama u očima, zbog nerazumijevanja na koje su tamo nailazili. Ujedno su zahtijevali da im se postavi opunomoćeni agent koji bi branio njihove interese.

Ove podatke potvrđuju informacije sačuvane u Državnom arhivu na Cetinju – (Ministarstvo inostranih dijela 1885, 24. i 1899, 1876). Sa druge strane, Turski predstavnik u Sofiji uložio je, 1909. godine, dosta napora da zaštiti interese Crnogoraca oštećenih na radovima izgradnje željezničke pruge Trnovo - Boruštica, kako se navodi u informacijama Poslanstva u Carigradu, koje se nalaze u Državnom arhivu na Cetinju iz 1909 godine, 59. i 104.

Treba istaći da su bugarske vlasti bile spremne da se, uz saglasnost Crne Gore, potpiše konvencija o zaštiti crnogorskih radnika u Bugarskoj, ali do toga nije došlo, kako se navodi u prinovljenim spisima koji se čuvaju u Državnom muzeju na Cetinju iz 1912, 12, XII.

Ovom konvencijom bi se izbjegli sudski troškovi koji su iznosili 30-40% zarade, jer su sudski organi odbijali da u sporovima Crnogoraca primijene ono što je važno po sporazumu između Bugarske i drugih zemalja u sličnim slučajevima, to jest pravo besplatne sudske zaštite.

22. Составъ на населеніето по материнъ езикъ споредъ прѣброяването прѣзъ 1905 г.

22. La population totale en 1905, répartie d'après la langue maternelle.

Материнъ езикъ — Langue maternelle	Број на жителскѣ — Nombre des habitants					На % — Pour %				
	въ градоветъ dans les villes	въ селскѣ dans les villages	маже hommes	жени femmes	свкупно total	въ градоветъ dans les villes	въ селскѣ dans les villages	маже hommes	жени femmes	свкупно total
Български — Bulgare	576,077	2,634,425	1,635,021	1,575,481	3,210,502	72.93	81.16	79.48	79.63	79.56
Полски — Polonaise	143	15	94	64	128	0.02	0.04	0.00	0.00	0.00
Руски — Russe	765	2,534	1,791	1,508	3,299	0.10	0.08	0.09	0.08	0.09
Словашки — Slovaque	263	1,383	732	674	1,406	0.02	0.04	0.04	0.03	0.04
Српски — Serbe	1,243	1,387	1,527	1,103	2,630	0.16	0.04	0.07	0.06	0.07
Хрватски — Croate	202	12	108	106	214	0.02	0.00	0.01	0.01	0.01
Чехки — Tchèque	1,092	330	659	763	1,422	0.14	0.01	0.03	0.04	0.04
Черногорски — Monténégro	77	77	121	33	154	0.01	0.00	0.01	0.00	0.00
Други — Autres	55	12	39	28	67	0.01	0.00	0.00	0.00	0.00
Албански — Albanaise	787	599	1,193	160	1,353	0.10	0.02	0.06	0.01	0.03
Англиски — Anglaise	116	4	66	54	120	0.01	0.00	0.00	0.00	0.00
Арменски — Arménienne	11,967	1,504	7,681	5,780	13,471	1.52	0.05	0.37	0.29	0.43
Грчки — Grecque	40,073	29,746	35,578	34,242	69,820	5.07	0.92	1.73	1.78	1.78
Јеврејски — Juive	31,931	1,515	18,178	18,208	36,416	4.42	0.05	0.88	0.92	0.90
Италијански — Italienne	699	132	495	330	831	0.09	0.00	0.03	0.02	0.02
Македонски — Macédoine	596	270	349	520	869	0.08	0.01	0.02	0.03	0.02
Полски — Polonaise	3,311	1,528	2,345	2,694	5,039	0.42	0.05	0.11	0.14	0.13
Ромски — Romaine	9,603	78,448	44,455	43,654	88,109	1.22	2.42	2.16	2.21	2.19
Татарски — Tatar	4,665	12,155	8,597	8,223	16,820	0.59	0.37	0.42	0.41	0.42
Украјински — Ukrainien	57,185	427,474	263,178	251,500	514,678	11.84	13.17	12.70	12.71	12.75
Хрватски — Croate	614	31	295	353	648	0.08	0.00	0.01	0.02	0.02
Чешки — Tchèque	10,100	52,296	34,763	32,893	67,656	1.91	1.61	1.68	1.66	1.67
Други — Autres	129	17	107	36	143	0.02	0.00	0.01	0.00	0.00
Всички — Total	780,880	3,245,886	2,057,092	1,978,483	4,035,575	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
Словашки — Slovaque	263	1,383	732	674	1,406	0.02	0.04	0.04	0.03	0.04
Српски — Serbe	1,243	1,387	1,527	1,103	2,630	0.16	0.04	0.07	0.06	0.07
Хрватски — Croate	202	12	108	106	214	0.02	0.00	0.01	0.01	0.01
Чехки — Tchèque	1,092	330	659	763	1,422	0.14	0.01	0.03	0.04	0.04
Черногорски — Monténégro	77	77	121	33	154	0.01	0.00	0.01	0.00	0.00

25. Съставъ на населението по народност споредъ прѣброяването прѣзъ 1905 год.

25. Population totale en 1905, répartie d'après la nationalité ethnographique.

Народностъ Nationalité ethnographique	Прѣзъ ихъ жителскѣ — Nombre des habitants					На % — Pour %					На 1000 жмѣ — Sur 1000 hab.
	въ градоу dans les villes	въ сѣлоу dans les villages	мужчѣ hommes	жѣнѣ femmes	свѣтѣ total	въ градоу dans les villes	въ сѣлоу dans les villages	мужчѣ hom.	жѣнѣ fem.	свѣтѣ Total	
Българи — Bulgares	575,994	2,608,443	1,621,635	1,562,802	3,184,437	72.94	80.36	78.83	78.99	78.91	904
Помаци — Pomaks	147	19,226	9,775	9,598	19,373	0.02	0.29	0.48	0.48	0.48	942
Поляци — Polonais	168	20	115	73	188	0.02	0.00	0.01	0.00	0.01	635
Руси — Russes	724	2,521	1,761	1,484	3,245	0.09	0.08	0.09	0.08	0.08	843
Словаци — Slovaques	225	1,212	748	689	1,437	0.03	0.04	0.04	0.04	0.04	921
Сърби — Serbes	1,266	1,375	1,521	1,120	2,641	0.16	0.04	0.07	0.06	0.07	736
Хървати — Croates	226	16	124	118	242	0.03	0.00	0.01	0.01	0.01	952
Черногорци — Monténégrins	128	90	171	47	218	0.02	0.00	0.01	0.00	0.01	275
Чехи — Tchèques	1,131	347	692	786	1,478	0.14	0.01	0.03	0.04	0.04	1,106
Други славяни — Autres slaves	94	18	58	54	112	0.01	0.00	0.00	0.00	0.00	931
Албанци — Albanais	702	574	1,213	153	1,366	0.10	0.02	0.06	0.01	0.03	126
Англичани — Anglais	81	2	48	35	83	0.01	0.00	0.00	0.00	0.00	729
Араби — Arabes	60	10	52	18	70	0.01	0.00	0.00	0.00	0.00	846
Арменци — Arméniens	32,532	1,646	7,999	6,179	14,178	1.50	0.05	0.39	0.31	0.35	772
Белгиди — Belges	76	2	32	46	78	0.01	0.00	0.00	0.00	0.00	1,488
Галари — Galari	3,327	7,848	5,059	5,116	10,175	0.29	0.24	0.25	0.25	0.25	1,011
Грци — Grecs	30,967	24,420	32,447	31,040	63,487	4.05	0.75	1.58	1.57	1.57	957
Евреи — Juifs	39,099	1,564	18,756	18,967	37,663	4.57	0.05	0.91	0.96	0.93	1,008
Италиани — Italiens	612	146	441	347	788	0.08	0.01	0.02	0.02	0.02	787
Евротатари — Karakatchans	619	5,469	3,137	2,991	6,128	0.08	0.17	0.15	0.15	0.15	933
Караимци — Karaimites	168	39	107	32	139	0.01	0.00	0.01	0.00	0.00	299
Македони — Macédoins	681	374	430	625	1,055	0.09	0.01	0.02	0.03	0.03	1,453
Полци — Polonais	2,270	1,583	1,811	2,052	3,863	0.29	0.05	0.09	0.10	0.10	1,133
Романи — Romains	7,391	68,382	38,186	37,637	75,773	0.94	2.11	1.85	1.90	1.88	987
Румуни — Roumains	5,328	12,014	9,218	8,724	17,942	0.67	0.39	0.45	0.44	0.45	940
Турци — Turcs	79,036	68,974	249,552	238,468	488,010	10.01	12.60	12.13	12.05	12.09	956
Унгарци — Hongrois	387	22	197	212	409	0.05	0.00	0.01	0.01	0.01	1,076
Валони — Valons	29,545	78,459	50,494	48,310	98,804	2.40	2.42	2.46	2.44	2.45	953
Венгери — Hongrois	1,280	458	1,007	731	1,738	0.16	0.01	0.05	0.04	0.04	729
Швабци — Schwabes	80	5	39	46	85	0.01	0.00	0.00	0.00	0.00	1,170

16. Съставъ на населението по подданство споредъ прѣброяването прѣзъ 1905 год.

16. La population totale en 1905, répartie d'après la sujétion.

Подданство — Sujétion	Брой на жители — Nombre des habitants					На % — Pour %					На 1000 жителя по прѣброяването — Nombre des citoyens pour 1000 habitants
	въ градотъ dans les villes	въ селата dans les villages	мале hommes	жене femmes	всичко total	въ градотъ dans les villes	въ селата dans les villages	мале hommes	жене femmes	всичко total	
Българско — Bulgare	751,110	3,231,422	2,022,794	1,959,738	3,982,532	95'11	99'55	98'73	99'05	98'69	969
Австро-Угарско — Austro-Hongroise	4,423	1,963	3,129	3,206	6,329	0'56	0'06	0'15	0'16	0'16	1,028
Американско — Américaine	62	5	31	36	67	0'01	—	—	—	—	1,161
Английско — Anglaise	112	1	65	48	113	0'01	—	0'01	—	—	738
Белгийско — Belge	63	2	36	29	65	0'01	—	—	—	—	806
Германско — Allemande	451	52	273	230	503	0'06	—	0'01	0'01	0'01	842
Гръцко — Grecque	6,878	421	3,949	3,350	7,299	0'87	0'01	0'19	0'17	0'18	848
Испанско — Espagnole	74	—	40	34	74	0'01	—	—	—	—	850
Италианско — Italienne	993	155	624	524	1,148	0'13	0'01	0'03	0'03	0'03	840
Персийско — Persé	417	9	242	184	426	0'05	—	0'01	0'01	0'01	760
Романско — Romaine	1,072	1,031	1,246	857	2,103	0'14	0'03	0'06	0'04	0'05	688
Руско — Russe	808	2,393	1,713	1,488	3,201	0'10	0'07	0'09	0'08	0'08	869
Сръбско — Serbe	1,402	463	1,153	712	1,865	0'18	0'02	0'06	0'04	0'05	618
Турско — Turque	21,062	7,951	21,337	7,676	29,013	2'67	0'25	1'04	0'39	0'72	360
Французко — Française	546	13	279	280	559	0'07	0'00	0'01	0'02	0'02	1,004
Черногорско — Monténégrine	98	52	116	34	150	0'01	0'00	0'01	0'00	0'00	263
Швейцарско — Suédoise	81	13	50	44	94	0'01	0'00	0'00	0'00	0'00	880
Друго — Autres	27	—	20	7	27	0'00	—	0'00	0'00	0'00	350
Всичко чуждородници — Total des étrangers	38,569	14,161	34,294	18,739	53,033	4'80	0'45	1'67	0'95	1'31	546
Всичко, подданство — Sujétion inclusive	10	—	4	6	10	0'00	—	0'00	0'00	0'00	1,500
А всичко — Total général	89,680	3,245,886	2,057,092	1,978,683	4,035,575	100'00	100'00	100'00	100'00	100'00	962
Романско — Romaine				1,072	1,031	1,246		857		2,103	0
Руско — Russe				808	2,393	1,713		1,488		3,201	0
Сръбско — Serbe				1,402	463	1,153		712		1,865	0
Турско — Turque				21,062	7,951	21,337		7,676		29,013	2
Французко — Française				546	13	279		280		559	0
Черногорско — Monténégrine				98	52	116		34		150	0
Швейцарско — Suédoise				81	13	50		44		94	0
Друго — Autres				27	—	20		7		27	0

Ako istražujemo naseljavanja Crnogoraca u Bugarsku i pritom koristimo izvore samo iz crnogorskih arhiva imaćemo jednostranu sliku i, naravno, bićemo daleko od istinite predstave. Sredinom 2017. godine došao sam do prvih saznanja o postojanju Crnogoraca u Bugarskoj. Matica Crnogorska podržala je istraživanje u prvome periodu, a krajem 2019. godine Uprava za dijasporu Crne Gore pokazala je interes za rezultate istraživanja i podržala je dio istraživanja.

Na opravdanost početka istraživanja u Bugarskoj navela nas je sadržina dvije naučne studije prof. dr Dimitra Arkadieva, matematičara i statističara sa univerziteta u Velikom Trnovu. Na više naučnih skupova u Bugarskoj Arkadijev je iznio, a kasnije objavio rezultate svojega istraživanja na temu *Izučavanje etničkog sastava pri prebrojavanju stanovništva u Bugarskoj*. Od koristi su nam bile dvije studije objavljene 1992. i 2001. godine.

Iz ovih studija možemo utvrditi sa kakvom ozbiljnošću se bugarska država bavila pitanjem popisa stanovništva i koliki je politički uticaj u pojedinim periodima. Isto tako, može se utvrditi uticaj ove statističke operacije na donošenje važnih državnih politika i određivanje strategije za državni odnos prema važnim pitanjima.

Našu pažnju privuklo je nekoliko aspekata iz studija i oni se odnose na uvažavanje preporuka evropske statističke asocijacije i to u periodu prije prvog popisa 1905. godine i isto tako odluke i preporuke Statističkog odjela OUN (UN/ECE..., 1998. godine).

Poštujući preporuke za popis iz 1905. godine, pored mnogih važnih pitanja, anketirani građani su odgovarali i na pitanje o etničkoj pripadnosti, maternjem jeziku, nacionalnosti (podaništvo) i o zemlji rađanja ispitanika.

Analizirajući ove podatke ukazuje se na postojanje 83 etničke grupe i 23 maternja jezika koji su registrovani na popisu 1905. godine, a zatim se daju tabele sa podacima za sve naredne popise do 1965. godine, do kada se ova pitanja postavljaju na popisima.

Za nas je bilo značajno što autor daje konkretne podatke, po godinama, kojima potvrđuje postojanje crnogorske etničke manjine, odnosno na konkretno pitanje ispitanik bi odgovorio da je „Crnogorac“ (bug. „черногорец“), zatim daje njegov

maternji jezik „crnogorski“ („черногорски“), a dio ispitanika potvrđuje da je zemlja njihovog rođenja Crna Gora.

Dalja istraživanja bila su usmjerena ka pronalaženju originalnih dokumenata koji bi potvrdili ono što Arkadijev objavljuje u svojim studijama.

Konkretnu potvrdu možete sami utvrditi iz priloženih originalnih zapisnika sa popisa iz 1905 god. koji se čuvaju u Nacionalnom statističkom zavodu Bugarske kao i u Demografskom institutu Bugarske akademije nauka u Sofiji. (prilog 1, 2, 3, 4).

Zapisnici potvrđuju da je na popisu 1905. godine u Bugarskoj nešto manje od 300 ispitanika iskazalo svoju pripadnost crnogorskoj etničkoj grupi i isto toliki broj potvrdio je da im je maternji jezik crnogorski.

Obišli smo i dio bugarskih sela i gradova tražeći potomke naših iseljenika i za sada imamo ohrabrujuće rezultate. U manjim mjestima postoje stalne postavke etnografske sadržine, no za sada nijesmo otkrili tragove crnogorske nošnje ili drugih elemenata kojima bi se na još jedan način potvrdilo prisustvo naših iseljenika. Moguće da je to zato što su crnogorske vlasti svakom iseljeniku dale pasoš, no u isto vrijeme mu zabranile da sa sobom ponese crnogorsku robu i oružje.

Prvi dio istraživanja nam daje za pravo da:

potvrdimo postojanje crnogorske etničke manjine u Bugarskoj, u periodu dužem od sto godina; potvrdimo da je dio građana Bugarske na zvaničnim popisima potvrdio da im je maternji jezik crnogorski.

U relevantnim državnim institucijama kao što su Državni statistički zavod i Demografski institut Bugarske Akademije Nauka, čuvaju se originalna dokumenta kojima se dokazuje da je dio iseljenika iz Crne Gore u Bugarsku sačuvao svoj etnički i jezički identitet do današnjih dana;

Istraživački centar Montenegro i povjereništvo Matice crnogorske u Sjevernoj Makedoniji planiraju da produže istraživanja o Crnogoracima u Bugarskoj kako bi obezbjedili nova originalna dokumenta i pronašli žive potomke crnogorskih doseljenika u Bugarsku.